

HANS-GEORG GADAMER

Ki vagyok én és ki vagy te?¹

VON UNGETRÄUMTEM geätzt,
wirft das schlaflos durchwanderte Brotland
den Lebensberg auf.

Aus seiner Krume
knetest du neu unsre Namen,
die ich, ein deinem
gleichendes
Aug an jedem der Finger,
abtaste nach
einer Stelle, durch die ich
mich zu dir heranwachen kann,
die helle
Hungerkerze im Mund.

A MEG-NEM-ÁLMODOTT marja szüntelen
az alvás nélkül átszelt kenyérországot:
így veti ki magából ez a föld az élet hegyét.

Morzsáiból
gyúrod meg újra neveinket,
amiken én, minden ujjamon
egy-egy, a tiédhez
hasonló
szemmel tapogatózva kutatok
egy hely után,
amin át hozzád virraszthatnám magamat,
számban a világos
éhséggyertyával.

Itt egy vakond cselekvésének vagyunk tanúi. Az elsődleges szemantikai kontextus felidézte tartalom vitathatatlan, a „kivetés” [„Aufwerfen”, ’felvetés’] egyértelműen utal erre. Az, hogy ennek a „kivetésnek” az alanya a kenyérország, a kenyér földje, ne zavarjon meg, ez csak az első transzpozíciót vezeti be – a „vakondtól” a vak életmozgás felé, ami a „kenyérországon” át vezető álmatlan vándorlásként jelenik meg. Ez felidézi a kenyérmunkát [Brotarbeit], a kenyérkeresetet [Broterwerb, ’a kenyér megszerzése’], és mindazt, amit ez az élet-jelzőlog implikál. A vers azt mondja: amit a nyughatatlanul kaparászó lény művel, és amit életnek nevezünk, az meg-nem-álmodott álom. Vagyis valami elmulasztott és akadályokkal meggátolt, ami metsző élessége által szüntelenül tovább űz: ami mar. A maró sav, ami abból ered, ami elillanásában, önmaga kivonásában megsebez, a megfigyelésünk tárgyát képező versciklus egyik alapmetaforája, és ugyanakkor az emberi sorsé is, ahogyan azt a költő látja. Amit átszelnek, a kenyérország azt ígéri ugyan, hogy jóllakat, de a vándorlás valójában sehova nem vezet. Ez a vándorlás és kaparás alvás nélkül történik, vagyis nincsen betérés az alvásba és az álomba, és így a kivetett hegy egyre csak magasodik. Egész élethegey lesz belőle. De ez itt úgy hangzik,

¹ A fordítás a következő kiadás részletei alapján készült: Hans-Georg GADAMER, *Wer bin Ich und wer bist Du? Ein Kommentar zu Paul Celans Gedichtfolge Atemkristall*, 1. Auflage Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1973. 20–25, 34–39, 54–56, 62–64, 76–92, 98–102, 106–110. Gadamer tanulmányának más részletei már megjelentek Sándorfi Edina fordításában: *Ki vagyok Én és ki vagy Te? (Kommentár Paul Celan verseinek Atemkristall című ciklusához) (1973, részletek) = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Budapest, Osiris, 2002, 245–261.

mintha az életet betemetné saját, egyre terhesebbé váló súlya. Nyomot hagy maga után, ahogyan a vakond útjai a kivetett földkupacok miatt felismerhetően kirajzolódnak.

És valóban: az élet hegye mi magunk vagyunk, feltornyosuló tapasztalatunk egészével. Ezt mutatja a folytatás: „Morzsáiból gyúrod meg újra neveinket”. Lehetséges, hogy itt bizonyos bibliai vagy a zsidó misztikához fűződő rájátszás rejlik a szövegben. De ha nem is ismerjük ezeket, hanem csak a Teremtés könyvének versei vannak a fülünkben, és ezeket egyben magunk mögött is hagyjuk, a celani sornak máris van értelme. Ha az élet nehéz terhéből gyúrják meg újra neveinket, akkor a mi világtapasztalatunk egésze kell hogy legyen az, ami ebből a tapasztalati anyagból felépül. Ezt nevezi a szöveg „a mi neveinknek”. Hiszen a név az, ami nekünk kezdetben adatik, és ami mi még nem vagyunk. Senki nem tudhatja a névadásban, hogy hívé lesz az, amit elnevez. Ez minden névvel így van. A nevek csak az élet folyamán válnak azzá, amik: ahogyan mi azzá válunk, amik vagyunk, úgy alakul ki az is, ami számunkra a világ. Ez azt is jelenti, hogy a „neveket” állandóan újra meggyúrják, vagy legalábbis folyamatos formálódásban ragadhatók meg. Hogy kicsoda alakít rajtuk, az nincs elmondva. De ez a valaki egy „Te”. Az alliteráció („új” – „neu”, „név” – „Name”) úgy zárja magába a verssor második felét, hogy a hangsúly közepére enyhe hiátus esik, ami a következő sorra is kihat. Itt a mindenkiben-közös egyediesül: „... amiken én”. Csak a hirtelen felbukkanó „én” miatt fordulhat az élet mozgása valódi titkos irányába, amennyiben az „Én” a folyamatosan elhatalmasodó eltakarás ellen törekszik, és áttörést keres a szabadság felé. Az Én nem fullad meg a növekvő életdomb vagy élethegey alatt, ami itt ki van vetve, hanem továbbra is tevékenykedik és keresésben van – kutatja a látást és a világosságot, még ha vakon is, mint egy vakond. Csak a közvetlen közelben levőt észlelhetem „én”, tapogatózó ujjaim hegyével. De ez mégis észlelés: a mi vak szemünk a „tiedhez” hasonló. A költő itt talán a vakond tenyerére játszik rá, hiszen sajátosságosan megformált világos folt ez a vakond ásó, kaparászó kezén, amivel útjait kivájja, hogy azok a kijárat világosságáig elvezessék. Mindenképpen feszültség van a sötétben való kaparászás és a fény felé való törekvés között. A sötétben megtett út azonban nemcsak az az út, ami a világosságba vezet, hanem maga is a világosság útja, fényben levés. Figyeljük meg, ahogyan az utolsó előtti sorban „a világos” – a jelző önmagában állása miatt – kibontakozik. Ez egy nagyon különös világosság. Hiszen az Én tevékenysége az, ami itt működésbe lép, és nem egyéb virrasztásnál [Wachen]. A virrasztás azonban magára vállalja az alvásról és az álomról való lemondást, amiről a szöveg elején szó esett, és ugyanígy az „éhséggyertyában” benne foglalt éhezést is, vagyis megvetést a jóllakató kenyér iránt, ami az életheget elnehezíti. Így a világossághoz való ragaszkodás és a fény felé való törekvés olyan, mint a böjt megtartása. Az éhséggyertyát a szájból ábrázoló zárókép ezt egy bizonyos vallásos rituálé felidézése által teszi érthetővé, és ezzel a „Te”, a keresett, kultikusan tiszteltként van megjelölve. Ahogyan Cszisevszkij mondta nekem, a Balkánon létezik az éhséggyertya szokása, ami az istenfélő böjtölést a templomajtó előtt állva mindenki számára láthatóvá teszi; egyfajta imádságos és szándékra felajánlott böjt ez, amit a fiuk hazatérésében reménykedő szülők vállalnak magukra. Ennek analógiájára ez a böjt itt a világosság felé való törekvést kíséri. De ennek a böjtnek a különlegessége nyilvánvaló: az, aki a világosság felé törekszik, az éhséggyertyát a *szájában* tartja. Ennek azt kell jelentenie, hogy nem böjtről van szó, hanem az Én eltölti magától a bőségesen jóllakató szavakat, amikkel az ember az életben megelégedhet – hogy magát az igaz, felragyogó szóra képessé tegye. Így a rituálé a hit megtartásának egészen más fajtája mellett szól. Nyilvánvaló, hogy nem létezik a *szájban tartott éhséggyertya* rítusa! Ezzel a

paradox kapcsolódással a vers áttöri a felidézett böjti szokást. Másfajta böjt ez, és az, amiért történik, szintén másvalami. Milošević említette egyszer, hogy másképpen ismeri az éhséggyertya szokását: ha valaki elszegényedik, és korábbi társadalmi helyzete nem engedi meg, hogy koldulni menjen, elrejtőzhet a templom ajtaja mögött, jelenlétét csak egy „éhséggyertya” jelzi, hogy így láthatatlanságban megmaradva adományokat kaphasson. Így ez nem is önként vállalt böjtölés, a gyertya az éhezés szükségét, kényszerűségét magát jelzi. A szöveg ezt mondja: „számban” – az igaz szóról mondja ezt, ami után éheznek, vagy amit én kiéheznek. Ezt, azt hiszem, néprajzi információk nélkül is ki lehet találni, ha elgondolkodunk a feszültségen a rituális célzatú éhséggyertya és a „számban” tartott gyertya között. Vajon az éhséggyertya, az összes többi gyertyával együtt, arra játszik-e rá, hogy a világosság felé való éhező törekvésünk véges, határt szabtak neki? Talán igen. De mindenképpen igaz: nem hagyunk fel a világosság felé való törekvéssel, amikor a „neveket” kitapogatjuk. A vers mozgása egyértelműen kétosztatú: az egyik mozgást mindenki véghezviszi, amennyiben a meg-nem-álmodott álmok sodorják őket, és egy egyre hosszabbodó életnyomot rajzolnak ki, egyre terhesebben súlyosodó életheget vetnek ki. A másik mozgás az „Én” földalatti mozgása, aki, mint egy vak vakond, a világosság felé törekszik. Jakob Bruckhardt juthat eszünkbe: „A szellem kaparászó bányász.”

Kövessük most újra végig azt a transzpozíciós mozgást, amiben benne voltunk: Kicsoda itt a „Te”? Az, aki a neveket újra meggyúrja, akinek igazán látó szeme van, az, aki igazi jóllakást és kivilágosodást, felragyogást ígér? Ki az én és ki a te? Az Én felé való átmenet hirtelen következik be, és erősen ki van hangsúlyozva. Kiemelkedik a közös egész illeszkedéséből [Geschick]. A mindenki élethege állandóan ki van vetve, és belőle képződik az egyes élet értelme és értelmetlensége. Így gyúrnak meg mindannyiunk „neveit”. De itt nem mindenkiről van szó, hanem csak egy Énről, aki itt „én”, aki ezeket a neveket kitapogatja. A költő tevékenysége visszhangzik ebben, aki ezt a nevekkal, minden névvel megpróbálja. Ez tehát megerősíti, hogy a „név” nemcsak az emberek nevét jelenti. Biztos, hogy a szavak egész hegyére vonatkozik, a nyelvre, ami az élet minden tapasztalatára ránehezedik, mint egy elborító teher. Ez az, amit kitapogatnak, vagyis aminek az áteresztő képességét ellenőrzik, hogy nem enged-e meg mégis valahol egy áttörést a világosság felé. Azt hiszem, a költő nélkülözése és egyben az ő kitüntetése is, ami itt le van írva. De vajon csak a költő-e?

*

IN DEN FLÜSSEN nördlich der Zukunft
werf ich das Netz aus, das du
zögernd beschwerst
mit von Steinen geschriebenen
Schatten.

A FOLYÓKBA, a jövőtől északra
vetem ki a hálót, amit te
tétovázva megraksz
kövek írta
árnyékokkal.

A verset a maga sortöréseivel nemcsak olvasni kell nagyon pontosan, hanem hallani is ugyanígy kell. Celan verseiben általában rövidek a sorok, és megkövetelik a precizitást. A szélesen áradó verssorok esetében, amilyenek például a *Duinói elégiák*, amelyek (főleg az első kiadást követő nyomdai változatokban) egyébként sem, technikailag sem kerülhetik el a gyakori sortöréseket, csak a rendkívül markáns cezúrák hatnak annyira megpecsételő tömörséggel, mint a zárósorok ezekben a Celan-versekben. A mi esetünkben az utolsó sor egyetlen szó: „árnyékok” – egy olyan szó, ami olyan súlyosan süpped, mint az, amit jelent. Így ez egy

lezárás, és mint minden zárás, megszilárdítja az előtte álló egésznek a mértékét. A felidézett jelentés szerint is: az árnyékok *esnek, vetülnek*, ami mindig azt is jelenti, hogy *vetik* őket. Ahová árnyékok esnek, és valamit elhomályosítanak, ott mindig fény is van, és világosság, és valóban: ebben a versben kivilágosodik. Amit felidéz: a jéghez közeli vizek tisztasága és hidege. A nap átragyogja a vizet egészen a mélyéig. A kövek, amelyek elnehezítik a hálót, azok *vetik* az árnyékokat is. Mindez a legnagyobb mértékben követhető az érzékeléssel, és kézzelfogható: egy halász kivetí a hálót, egy másik pedig segít neki, amint megrakja kövekkel, elnehezíti azt. Ki vagyok én? És ki vagy te?

Az Én egy halász, aki a hálót kivetí. A hálót kivetése a tiszta várakozás cselekedete. Aki a hálót kivetette, az már mindent megtett, amit megtehetett, és várnia kell, hogy beleakad-e valami. Az nincs elmondva, hogy ez mikor történik. Ez egyfajta gnómikus jelen idő, vagyis valami újra és újra megismétlődik. Ezt hangsúlyozza a többes szám is („a folyókba”), ami a kézenfekvő *vizek* gyűjtőnévtől eltérően nem meghatározatlan helyet jelent, hanem csak bizonyos helyeket, amelyeket azért keresnek fel, mert jó fogást remélnek tőlük. Ezek a helyek mind „a jövőtől északra” találhatóak, vagyis még távolabbra, kintebb, a belakott területeken és a bejárt utakon, útvonalakon kívül, ott, ahol egyébként senki nem halászik. Ez nyilvánvalóan elmond valamit az Énről: azt, hogy egy ilyen különleges várakozás énje. Ott várja a jövőt, ahová nem terjed ki a tapasztalat semmiféle elvárása. De vajon nem minden Én egy ilyen várakozás énje? Nincs-e minden Énben valami, ami olyan jövő után nyúl és tapogatózik, ami túlmutat azon, amivel jövőbeliként számolhatunk? Az Én, ami annyira különbözik másoktól, éppen akárki énje lehetne.

Az egyetlen gördülékeny mondatból álló vers művészi értéssel feszültségbe lendített íve azon nyugszik, hogy az Én nincs egyedül, és nem tudja egyedül végrehajtani a halfogást. Szüksége van a Te-re. A Te hangsúlyosan áll a második sor végén, mintha megszakították és függőben hagyták volna, mint egy meghatározatlan kérdést, ami csak a harmadik sor vagy inkább a vers második felének folytatása tölt meg értelemmel. Itt egy tevékenység nagyon pontos leírása következik. A „tétovázva megrakás”, a „tétovázva elnehezítés” nem a határozatlanság vagy a kételkedés belső tétovázására vonatkozik, ami nem engedi, hogy a Te – akárki is lenne – teljes mértékben osztozzon a halászó Én bizalmában. Teljesen félreérténénk, ha ezt az értelmet helyeznénk ebbe a tétovázásba. Amire a leírás vonatkozik, az sokkal inkább a hálót elnehezítése. Aki a hálót megrakja, az nem tehet bele sem túl sokat, sem túl keveset: nem túl sokat, hogy a hálót ne merüljön el, és nem túl keveset, hogy ne lebegjen a víz felszínén. A hálónak, ahogy a halászok mondják, *állni* kell. Innen határozhatjuk meg az elnehezítés tétovázó természetét. Aki a hálót megrakja, annak munkájában kőről kőre kell haladnia, mintha a mérleg serpenyőjébe helyezne súlyokat, ha valamit meg akarna mérni. Mert ezen múlik, hogy eltalálja-e az egyensúly alkalmas pillanatát. Aki ezt teszi a hálót megrakásában, abban segít, hogy a halfogás egyáltalán lehetségessé váljon.

A történet érzékelhető konkrétsága azonban virtuóz módon át van emelve az imagináriusba és a spirituálisba. Már az első sor is, érzékekre át nem váltható szókapcsolatával („a jövőtől északra”) szükségessé tette, hogy ezt a kijelentést a maga általánosságában értsük. Ugyanezt a szerepet tölti be a szöveg második részében a nem kevésbé feloldhatatlan kifejezés (az árnyékokkal való megrakásé, elnehezítésé), mégpedig „kövek írta árnyékokkal”. Ahogy korábban az ember a várakozás lényeként vált láthatóvá a halász érzékletes mozdulataiban, úgy mutatkozik itt meg világosabban, hogy mi a várakozás, és mit tesz lehetővé. Hi-

szen itt nyilvánvalóan két cselekvés összjátéka bontakozik ki: a háló kivetése és elnehezítése. Közöttük titkos feszültség van, és mégis egységes tevékenységgé ötvöződnek, az egyedülivé, ami jó fogást ígér. Éppen a kivetés és a megrakás közötti rejtett ellentét az, amin minden múlik. Félreérténénk, ha a háló megrakásában olyan gesztust látnánk, ami gátolja a jövőbe való tiszta kivetést, vagy ami a lefelé húzó súly elnehezítő belátása által elhomályosítja a tiszta várakozást. A feszültség értelme sokkal inkább az, hogy a várakozás üressége és a hiú remény csak ezáltal nyerhet bizonyosságot a jövőtől. Az „írott árnyékok” merész metaforája nemcsak az egész cselekvés imaginárius és spirituális voltát helyezi előtérbe, hanem olyasmiről tanúskodik, mint az értelem. Ami írva van, az hagyja magát megfejteni. Jelent valamit, és ez nem egyszerűen a nehézség tompa ellenállása. Ha lefordítanánk: ahogyan a halász cselekedete csak a háló kivetésének és elnehezítésének összjátéka által lehet ígéretes, úgy minden jövőbeli, amibe az emberi élet beleéli magát, nem pusztán az eljövendő felé való meghatározatlan nyitottság, hanem ki van jelölve azáltal, ami volt, és ahogyan az megőrződött: mint egy tapasztalatok és csalódások írta könyv.

De ki ez a Te? Szinte úgy hangzik, mintha itt valaki tudná, mennyi rakománnyal terhelheti meg az Ént, mennyit bír meg az ember reménykedő szíve anélkül, hogy elsüllyedne ez a remény. Egy meghatározatlan Te, aki talán a legközelebbi, talán a legtávolabbi Te-ben rögzíthető konkrétan, vagy éppen abban a Te-ben, aki én önmagamnak vagyok, ha saját bizakodásom számára érezhetővé teszem a valóság határait. Mindenképpen az Én és a Te összjátéka az, ami fogást ígér, és ami ezekben a verssorokban igazán jelen van, és az Ennek valóságosságát kölcsönöz.

De mi is az, ami jó fogást ígér? A költő és az Én között özőnlő kölcsönhatás megengedi, hogy ezt különös és ugyanakkor általános értelemben értsük, jobban mondva: felismerjük az általános értelmet a különösben. A fogás, aminek sikerülnie kell, akár a vers maga is lehet. A költő saját magára értheti ezt: oda veti ki a hálót, ahol a nyelv vizeit zavartalan tisztaságban és érintetlenségben találja, és ez lehetővé teszi, hogy várakozzon és ráhagyatkozzon arra, ami az ő merészségébe összegyűltenek vagy az azt meghaladókon túl fogást ígér neki. Azt, hogy a költő magát érti, amikor ilyen módon halászó Énként mutatkozik meg, az összefüggés egésze is alátámasztja – és nemcsak a nagy világirodalmi összefüggés, amelyben a költészet talált kincsei és leletei gyakran kerülnek elő a sötét mélységekből, kutakból és tengerekből. Gondoljunk Stefan George híres verseire: *A tükörre* vagy *A szóra*. Ennek az előttünk álló versciklusnak a különös összefüggésében is így merül fel az igazi vers, ami nem „Meingedicht”, nem az állítólagosság hamis esküje, ellentétben a szavak hiú kergetésével, amelyben a nyelvet ide-oda rángatják és marcangolják. Mindez nagyon is feljogosít arra, hogy ebben a versben az egész történést a költő és az ő beteljesedő, szóra nyíló várakozása felől értsük. És ami itt le van írva, az mégis olyan, hogy messze meghaladja a költő különösségét. És ez nem csak ebben az esetben van így. Az egész újkor nagy alapmetaforáinak egyike, hogy a költő tevékenysége magának az emberlétnek a példája. A szó, ami a költőnek sikerül (mint a halfogás), és aminek ő állandóságot adhat, az nem az ő sajátosan művészi megvalósítása, hanem az egyáltalán lehetséges emberi tapasztalatok foglalatata, ami az olvasónak megengedi, hogy az az Én legyen, aki a költő is. Ezekben a verssorokban az Én és a Te ennek a megvalósításnak a titkos összefogásában ragadható meg, ezért a sikerért kötött szövetségben, ami nemcsak a költőé és az ő zsenialitásáé, vagy nemcsak az Istené. Ott nincs jelen az elnehezítő lény, ember vagy Isten, aki megrakja a hálót a szavak árnyékával, amik szűkítik a szabadságot. Ebben a vers-

ben, ami a költői létezésnek egy saját megvalósításáról szólhat, valójában azáltal és akkor mutatkozik meg, hogy ki az Én, amikor világossá válik, ki a Te. Ha a költő verssorai jelenvalóvá teszik számunkra ezt az egymáshoz-fordulást, akkor mindannyian, és közülünk akárki, pontosan abba a vonatkozásba kerül bele, amit a költő a sajátjaként kijelent. Ki vagyok én és ki vagy te? Olyan kérdés ez, amire a vers azáltal adja meg a maga válaszát, hogy nyitva tartja a kérdést.

Otto Pöggeler azt javasolja, hogy a „jövőtől északra” meghatározott helyet a halál tájaként értsük, mert a halál „megfoghatatlan szakadéka” felől minden felénk tartó jövő már meghaladott – az emberi alaptapasztalat radikalizálása ez, ami elkerülhetetlenné tenné, hogy a Te-t szükségszerűen a halál gondolataként értsük, ami minden jelenvalólét súlyát adja. Igaz, hogy ezzel pontosíthatnánk a „jövőtől északra” értelmezését: ott, ahol már semmiféle jövő nincs – és ez azt jelenti: ott, ahol várakozás sincs. És mégis: halfogás hálóval. Érdemes elgondolkodni ezen. Vajon a halállal való egyetértés, beleegyezés-e az, ami új fogást ígér?

*

WEGE IM SCHATTEN-GEBRÄCH
deiner Hand.

Aus der Vier-Finger-Furche
wühl ich mir den
versteinerten Segen.

UTAK a tenyered
árnyék-parlagjában.

A négy-ujj-barázdából
vájom ki magamnak
a megkövesedett áldást.

A hermeneutikai alapelvet követve a hangsúlyos zárósorral kezdem, hiszen nyilvánvalóan abban van ennek a rövid versnek a magva. A „megkövesedett áldás” az, amiről ez a sor beszél. Az áldásosztás nem szétáradó, megnyíló történet. A megáldó közelségét és adományát sokkal inkább hiányolják, nélkülözik – annyira, hogy az áldás már csak a megkövesedésében jelenvaló. És a vers azt mondja: az áldó kéznek ezt az áldását a nincstelenség, a rászorulók szorongásával, kétségbeesetten kaparászva keresik. Nagyon merész átcsapás ez az áldó kéztől addig a kézig, amelyben a tenyérjósítás, a tenyérből olvasás számára áldásban bővelkedő és reményteli üzenet van elrejtve. Az „árnyék-parlag” értelmét az összefüggés mutatja meg. Amikor a kéz kissé meggömbül, és a ráncok árnyékot vetnek, akkor a kéz „parlagjában”², vagyis a megtörések és meghajlítások szövedékében ezek a szakadások vonalakként válnak láthatóvá, amelyeket a tenyérjós értelmez. Kiolvassa belőlük a sors vagy a lény lényegének nyelvét. A „négy-ujj-barázda” pedig a folyamatos, keresztben haladó ránc, ami a négy ujjat, a hüvelykujjtól különbözően, egy egységbe összefogja.

Mennyire sajtáságos mindez! Az Én – akárki is lenne, a költő vagy mi magunk –, keres és kutat, a távoli és elérhetlenné vált áldás felé törekszik, azt akarja az áldó kézből „kivájni”. Ez azonban nem a titokzatos vonaljátékoknak a hozzáértés bizalmasságában történő fejtegetése, kibetűzése. A tenyérjósítás, ami itt félreérthetetlenül és szinte fenyegetően felidéződik, egész valójában ellentmondásos helyzetet képez. Mert valljuk be: a tenyérjósítás, ha komolyan és nem pusztán tréfából történik, megőrzi furcsa, felkavaró erejét. A jövő felfejthetlensége csábító titokkal tölt meg minden kijelentést az ilyen jelekről. De itt mindez teljesen másként van. A kereső belső égése és kétségbeesett ínsége annyira nagy, hogy nem időz-

² Az eredeti Celan-szöveg *Gebräch* szava feltört, megtört földet, málló követ is jelent.

het el félig tréfálkozva és félig komolyan a kéz és a jövő rejtjeleinek ügyes magyarázatánál; a tenyér vonalainak zúrzavarában úgy kutat, mint aki majd szomjan vész, és csak egyetlen dolgot keres: egyedül a legnagyobb, a legmélyebb, a valójában titoktalan redőt, azt a barázdát, amelynek árnyékába semmi nincs beleírva. De a szükség olyan hatalmas, hogy ő még ettől a semmit nem adó kézráncától is olyasmiért könyörög, mint az áldás.

Kinek a keze ez? Az áldás kezében, amely már nem áld meg többé, nehéz volna mást látni, mint az elrejtett Isten kezét, amelyben már nem ismerhetjük fel a bőségesen osztott áldást, és az hozzánk már csak kövületként juthat el – akár a vallások merev szertartásai, akár az ember megdermedt hit-ereje lenne ez. De ismét csak azt látjuk, hogy a vers nem dönt arról, ki is itt a „Te”. A szöveg egyedüli kijelentése a sürgető szükség, annak az esdeklő könyörgése, aki „a te” kezében – és mindegy, hogy kinek a kezében – áldás után kutat. Amit talál, „megkövesedett áldás”. Áldás-e ez még? A végső áldás, egy utolsó áldás? A Te kezedből?

*

MIT ERDWÄRTS GESUNGENEN MASTEN
fahren die Himmelwracks.

FÖLD FELÉ ÉNEKELT ÁRBOCOKKAL
haladnak a mennyek roncsai.

In dieses Holzlied
beißt du dich fest mit den Zähnen.

Ebbe a faénekbe
harapod magad rendületlenre fogaiddal.

Du bist der liedfeste
Wimpel.

Te vagy az énekálló
szalag az árbocon.

A három rövid szakasz egy hajótörés jelenetét ábrázolja, ami azonban már elejétől fogva átfordul a valóságon túlba. Az égben, a mennyben bekövetkezett hajótörés ez. De a hajótörés ott is ugyanazt jelenti, amit e metafora kapcsán egyébként elgondolhatunk, és amit talán elsőként Caspar David Friedrich híres festményével (a Keleti-tenger jegébe fagyott hajó képével) kapcsolunk össze: azt, hogy minden remény meghíúsul és megfeneklik. A toposz régóta ismeretes. Itt is a zátonyra futott remények azok, amiket a költő felidéz. De ez az égben lejátszódó hajótörés egészen más mértékű szerencsétlenség. A roncsok árbocai a föld felé mutatnak, és nem felfelé. Eszünkbe juthat a következő mélyértelmű mondat Celan *Meridiánjából*: „Aki fejre áll, az eget szakadékként látja maga alatt.”

Egyvalami viszont világos és hangsúlyos: „énekelt” árbockról van szó. Énekek ezek, de nem olyanok, amelyek vigasztalóan mutatnának felfelé vagy egy Túl felé. Ez felidézi a *Tenebrae* című vers megfordítottságát: „Imádkozz hozzánk, Urunk.” Amiben reménykedhetünk, az már nem a mennyek segítsége többé, hanem a földé. A hajók már mind zátonyra futottak, az éneket mégis tovább éneklük. Az élet-ének még most is hallatszik, ha az árbocon most már a föld felé nyúlnak is. A költő tehát az, aki ebbe a „faénekbe” kapaszkodik, „a fogai-ival”, vagyis a végső és a legrendkívülbb erőfeszítéssel, hogy ne kelljen odavesznie, menthetlenül elpusztulnia. Ami a víz fölött tartja még őt, az az ének. Ezért „faének”. Ahogy a fuldokló a lebegő deszkába kapaszkodik, benne utolsó támaszát látva nem engedi azt el, és mintha a fogaival szorosan beleharapná magát – úgy ragaszkodik az Én az énekhez. És a megfeneklett valóság teljes kifordításában, az egek hajótörése és a mennyek minden ígéretének zátonyra futása után a költő saját magát „árbocszalagnak”, „jelzőzászlónak” nevezi. Szilárdan áll az énekárbocon, állja ott a helyet, ez azt jelenti, hogy nem lehet attól elválasztani. Ahogyan

a süllyedő hajó jelzőzászlaja, az árbocra kötött szalag utolsóként még kiemelkedik a vízből, így lehet a költő a maga énekével utolsóként az élet hirdetője és ígérete, a remény utolsó fenntartója. Csattanószerű az „énekálló” szó – hiszen semmi egyéb, csak az ének az, ami tartós, ami nem pusztul el, amibe minden menny felé mutató remény hajótörése után egyetlenként kapaszkodni lehet.

Így szól a költő itt a saját művéről. De ahogy az „élet-ének” [Lebenslied] metafora, ami az olvasóban itt előtör, az életet magát jelenti, úgy az „énekálló szalag” sem csak a költőt és az ő reményhez való ragaszkodását jelenti, hanem minden teremtmény utolsó reményét. Ismét nincsen határ a költő és a között az ember között, aki utolsó erejével fenntartja reményét.

*

DEIN VOM WACHEN stößiger Traum.
Mit der zwölfmal schrauben-
förmig in sein
Horn gekerbten
Wortspur.

VIRRASZTÁSTÓL szúrós álmod.
Szarvának csavarodásában
tizenkétszer
belerótt
szavak nyoma.

Der letzte Stoß, den er führt.

A szúrás, a szarv utolsó döfése.

Die in der senk-
Rechten, schmalen
Tagschlucht nach oben
Stakende Fähre:

A függő-
leges, szűk
napszakadékbán
felfelé csákyázó révész:

Sie setzt
Wundgelesenes über.

áthordja
a sebesre olvasottat.

A vers felépítése feszes és szigorú. A két „szakaszt”, az elsőt és a harmadikat egysoros strófák követik, és ezek egyfajta következtetést vonnak le. Így a vers két félre bomlik. Meglehetősen különböző képi szférák idéződnek fel bennük, de közös az, amire vonatkoznak: az alvás és az álom, illetve az ébredés. Nyilvánvaló, hogy a két esemény, ami itt egymáshoz fűződik, ritmusaiban is erősen eltér egymástól. Egyrészt az álom heves, erőszakos mozgása, ami úgy döf, mint egy kos, másrészt pedig a fáradságosan és nehézkesen felfelé csákyázó révész. Mégis mindkettő – még ha egészen eltérő módon is – ugyanarra törekszik.

Ez egy első kiindulópontként szolgálhat, ha feltesszük a kérdést: Hogyan is kell értenünk a szöveg egészét? Az egyes részletekből kiindulva kell megpróbálnunk. Az álom szúróssá, döfőssé vált, mint egy bakkecske. Ezáltal valami a sötétségből átjut a napvilágra. De figyelniünk kell arra, hogy nem a közeledő ébredéstől [Erwachen] szúróssá vált álomról van szó, ahogyan azt egyébként az alvók álomélményeiből ismerjük. Éppen ellenkezőleg: a virrasztástól [Wachen] válik szúróssá, döfőssé. Tehát az éber őrködés, a virrasztás túlságosan hosszú folyamata az, ami az álmot végül is annyira szúróssá teszi, hogy a szöveg zárlatában valamit felfelé 'fordítanak' [übersetzt], „hordoznak át” [übergesetzt].³ Az mindenesetre bizonyos,

³ A német *übersetzen* szónak – az *über* igekötő kétféle hangsúlyozása és morfológiai viselkedése szerint – két jelentése van: az első, elváló igekötős szó értelme, ami a Celan-szövegben is megjelenik: át-

hogya a vers nem az alvásból bekövetkező valóságos álmot érti [meint], és ez tökéletesen világos és egyértelmű lesz a zárósor felhívó erejű szava által: „sebesre olvasott” [Wundgelesenes]. Ebből következik, hogy a szavak és az olvasás világa az, amiben az álom moccan. Ez megfelel annak, hogy ennek a döfős baknak szarva van, amelynek – ahogyan azt egyes koscsofajokról tudjuk – rovátkolt tekervények vezetnek a hegyéig, és hogy a szöveg ezeket a rovás-nyomokat „szavak nyomának” [Wortspur] nevezi. Így világossá válik, hogy a szó magára sokat várható, hosszadalmasan és körülményesen előkészített születéséről van szó, ezt írja le a vers. A szarv tizenkétcszer csavarodik a hegyéig, amivel a bak az utolsó döfést megteszi. A tizenkettes szám az idő kerek teljességére utal, tizenkét hónapra, egy egész évre – mindenképpen hosszú időre. Más szavakkal: az örökös, a virrasztás már nagyon hosszú ideje elfojtja az álmot, és az álom, ami moccan, újra és újra szúr, döf. Olyan tehát, mint egy hosszú „átvirrasztás”, „valaki felé forduló virrasztás” [Heranwachen], hogy a *Meg-nem-álmódott* [Von Ungeträumtem] kezdetű vers kifejezésével éljünk. A szöveg nyilván azt akarja mondani, hogy egy vers nem hirtelen ötletként pattan elő, hanem az előkészítés hosszú munkáját igényli. De a versen végzett tényleges munka, ami a második hasonlatban lassan és fáradságosan csáklázó révészként jelenik meg, mégsem ugyanannak a tulajdonképpeni kijelentése. A tulajdonképpeni kijelentés sokkal inkább, hogy a „sebesre olvasott” [Wundgelesenes] az, ami felbukik, előtűnik. A „sebesre olvasott”, sebesre járt [Wundgelaufenes] azt jelenti: az olvasás túlságosan is hosszú vándorútján kisebesedett, felhorzsol. Vagy még mélyebb volna a „sebesre olvasott” [Wundgelesenes] kétértelműsége?⁴ Talán nemcsak az olvasás fájdalmára vonatkozik, a túl sok, az értelmetlen olvasás kínjára, hanem ugyanakkor magának az „olvasottnak” a fájdalmára és a sebeire is, vagyis a fájdalmasan megtapasztaltra – mert az olvasott [gelesen] ezt is jelentheti: összeolvasni, összegyűjteni, mint a szenvedés kalászait a fájdalom aratásában.

Mindenképpen igaz: amit a szóba áthordanak, amit a szóra átfordítanak, a vers, a tudattalan sötétségéből az álom segítségével és az álom egyfajta munkája által elnyert szöveg.

Vannak-e még részletek, amiket egyenként meg kell vizsgálnunk, amiket értelmeznünk kell? A képi szférákban megvan a szemléletes önmagyarázat legnagyobb ereje: a kos döfései, amelyek végül is, az utolsó szúrással áthatják a virrasztás világát, és felébresztik az álmot. Micsoda felcserélés ez az álomnak és a virrasztásnak! És aztán ez a mély „napszakadék”: ahogyan a fény beesik egy függőleges, szűk szurdokba, úgy halad nehéz munkával felfelé, mint a fény létrájának fokain, a sötétben összegyűjtött, a „sebesre aratott” [Wundgelesenes] a világosságba – és ez sem egyszerre történik, ahogyan a bak sem képes egyetlen döféssel felébreszteni az álmot. De végül felébred az álom, végül megérkezik, amit a sötétből a fénybe áthordoznak – és ez a vers.

*

MIT DEN VERFOLGTEN in spätem, un-
verschwiegenem,
strahlendem
Bund.

AZ ÜLDÖZÖTTEKKEKEL késő,
el-nem-hallgatott,
ragyogó
szövetségben.

vinni, áthordani; a másodiké, amivel Gadamer értelmezése játszik: átfordítani, más nyelvre lefordítani.

⁴ A német *lesen* ige jelentései: 1. olvasni 2. szedni, szüretelni, begyűjteni.

Das Morgen-Lot, übergoldet,
heftet sich dir an die mit-
schwörende, mit-
schürfende, mit-
schreibende
Ferse.

A hajnal függőónja megaranyozva
ott jár össze-
esküvő, össze-
horzsoló, össze-
író
sarkadban.

Az első szakasz az üldözöttekről beszél. Ennél a költőnél és ezekben az években aligha érhetnénk ezt másként, mint Hitler zsidóüldözésére vonatkozó szavakként, és a szerző vallo-másaként, ami itt „összeírva” [mitschreibend⁵] verssé vált – ez itt világosabbnak tűnik, mint valaha. Mindenképpen verssé lett. És ha a későbbi nemzedékek el is felejték ezeket az üldöztetéseket, amelyek valaha valahol megtörténtek, a vers meg fogja őrizni a maga pontos helyét, a tudás és a tudomásul vétel [Wissen und Mitwissen, ’tudás és vele-tudás, együtt-tudás’] terét. Mert ez a saját hely nem hagyja magát elfelejteni. Ez a hely az emberi alaphelyzet: vannak üldözöttek, és valaki már nem tartozik egészen hozzájuk (velük „késő” szövet-ségben áll), és mégis egészen közülük valónak vallja magát („el-nem-hallgatva” ezt a hovatar-tozást), olyan teljes mértékben, hogy a velük kötött szövetség „ragyogónak” nevezhető, és ez nemcsak azt jelenti, hogy fenntartás és feltétel nélküli, és szilárd meggyőződésben gyökerez-
zik, hanem igazi szolidaritást fejez ki és ezt sugározza magából – mint a fény.

Fényről beszél a második versszak is, még ha különösen elmozdított formában is. Kétség-telenül a hajnali derengésre [Morgenrot] kell gondolnunk, ha a versben „a hajnal függőónja” [Morgen-Lot] áll. És miért lehet ez a hajnal-függőón „megaranyozott” (nem pedig színarany)? A hajnal függőónja nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy a hajnali derengés, ami mindig a nap és a jövő kezdetét jelzi, csak akkor indíthat meg igazi jövőt, ha függőónként tapasztaljuk meg, vagyis a helyesség, az igazság függőleges, csalhatatlan mértékeként. Ez a függőón súlyos. A szöveg szerint megaranyozott, ami azt akarja mondani, hogy a nap és a jövő arany csillámlá-sa alatt, amit a hajnalhasadás ígér, ott van a nehézség, a tapasztalat súlya és a szövetség az üldözöttekkel, és ez a súly maga is olyasmi, ami valakit üldözőbe vesz, követ, és valakit üldö-zötté tesz.

Ez kétségtelenül jelen van a második szakasz szófordulatában: „ott jár a sarkadban” [heftet sich dir an die Ferse, ’a sarkadhoz fűződik’]. Ez a hajnal-függőón olyan, mint egy üldö-ző. Mit jelent ez? Vajon valakinek önmaga ellen irányuló szemrehányása-e, hogy egyáltalán megéri a reggelt, a holnapot, és ahelyett, hogy másokkal együtt meghalna [mitsterben, ’velük-hal’, ’együtt-hal’], jövője van? De a halálról nem áll itt semmi – még ha nagyon is közelinek tudjuk azt –, és aligha volna méltányos és illő, ha a túlélés minden esetében jogtalanságot lát-nánk. Viszont nagyon is lehetne egy állandó figyelmeztetés, ami valakit követ és üldöz, és szüntelenül arra int, hogy ne feledkezzen meg az üldözöttekről, és kiálljon értük és az ember jövőjéért.

A vers folytatása ez utóbbi értelmet helyezi előtérbe. Hiszen a sarokról, aminek nyomá-ban ott jár a hajnal függőónja, és amit a hajnal függőónja szüntelenül üldöz, a kétségbeesett

⁵ A *mitschreiben* szó jelentése: jegyzetelni, vele-írni, az éppen elhangzottakat követve a beszélővel együtt-írni. A Celan-szövegben megjelenő igenevek előtagja az eredetiben: *mit-* (’vele-’, ’együtt-’). A *mitschwören* és *mitschürfen* szavak Celan szavai, csak a *mitschreiben*nek van a német nyelvben rögzített jelentése. Erre a későbbiekben az értelmezés is utal.

menekülésbe kerget, ezt mondja a vers: „össze-esküvő, össze-horzsoló, össze-író” [„mitschwörende, mit-schürfende, mit-schreibende”, ’vele-esküvő, vele-horzsoló, vele-író’, ’együtt-esküvő, együtt-horzsoló, együtt-író’]. Az egységes értelemirányon belül pontosan kidolgozott fokozás ez: tanúságot tenni – felfedni – bizonyosságot adni. A kérdés azonban a következő: Kivel kell „neked” összeesküvésre lépni [együtt-esküdni] (ahelyett, hogy megfutamodni)? Végső vonatkozásában kétségkívül így kell ezt értenünk: az üldözöttekkel és az ő szenvedéseikkel, amelyekhez a Te el-nem-hallgatva megtett vallomása által tartozik. A sors olyan, mint egy fogadalom, mint egy eskü, mint egy híradás, amit lehetetlen nem meghallani, és így az „össze-esküvő” [együtt-esküvő] nem annyira tanúságtételt jelent, vagyis nem annak tanúsítását, hogy valami megtörtént, hiszen a hajnal függőőnya, a jövő mértéke az, ami a sarkában jár. Tehát a jövőre tett esküről van szó: annak ígérete, hogy ez soha többé nem következhet be.

Nyilván nem kevésbé jelentőségteljes a sarok második jelzője sem. Horzsolni, a felszín megkaparni, feltárni, felfejteni ott kell, ahol valami nem nyitott, nem átlátható, nem szabad – és ezért fel kell fedni, vagy sok szennyet kell róla eltávolítani ahhoz, hogy a tiszta részt kinyerjük. Ez lehetne talán a maradandó érték az elszenvedett igazságtalanság és kín nyomán. Ha ennek a fokozásnak a harmadik tagja „össze-író” [„mit-schreibend”, ’vele-író’, ’együtt-író’], akkor minden olvasó elsősorban a költőre fog gondolni, aki az üldözöttekkel kötött szövetség mellett tesz vallomást, és saját magát is üldözöttnek vallja, aki ennek a szövetségnek a köteleleiből nem szakadhat ki, és nem is szabad kiszakadnia. Az író sarka el akar szökni, talán a költői világ barátságosabb képzeletbirodalmába akar menekülni, és mintha egy ólomsúly tartaná a feladata mellé láncolva, hogy írva tegyen tanúságot az üldözöttekkel kötött szövetségről. Lehet, hogy erről van szó. Így érthetővé válna ez a fokozás.

Egyes kérdések azonban nyitva maradnak. Először is: Érthetjük-e így ezt a kicsúcsosodó fokozást, amelynek szükségszerűen jelen kell lennie? Ha igen, akkor az „össze-írásnak” [vele-írásnak, együtt-írásnak] az esküvással és a horzsolással szemben az üzenet legközvetlenebb tanúsítását és rögzítését kell jelentenie. De ennek ellentmond, hogy a háromszoros szóelválasztás háromszor állítja elénk az „össze-” [„mit-”] előtagot, és ennek minden esetben ugyanazt kell jelentenie. De nincsen *összeesküvés* vagy *összehorzsolás* [Mitschwören oder Mitschürfen, ’vele-esküvés vagy vele-horzsolás’] úgy, ahogyan az *összeírás* [Mitschreiben, ’vele-írás’, ’jegyzetelés’] van, ami az éppen elhangzott szavak közvetlen rögzítését jelenti. A fokozást tehát másképpen kell tagolni és artikulálni. A beszélő úgy akar másokkal együtt *összeírni* [mitschreiben], ahogyan velük *összeesküszik* és *összehorzsol* [mit den anderen schwört und schürft]. Ha vonakodnánk a nyilvánvaló fokozást, aminek az írás vallásában és vállalásában, a költő vallomásában és tanúságtételében kell lennie, az egész értelmeként elismerni, talán segíthet a következő megfontolás: Kivel kell „neked” tulajdonképpen együtt esküdni és írni? Az üldözöttekkel? Biztos, hogy ennek – amint fentebb is rámutattunk – lehet az az értelme, hogy az ő szenvedésük maga is olyan volt, mint egy fogadalom, és mint egy mindenki számára örök időkre rögzített üzenet. De most azt kérdezem: Ki kell-e mindezt egészíteni? Nem áll-e ez egészen közvetlenül magában a szövegben, mégpedig a „hajnal függőőnyaként”? Hiszen ez valóságosan a nappalt hirdeti meg, és ha ezt mindenkinek hirdeti, és ha ez az igazság napja kell, hogy legyen, a kétségbevonhatatlan mértékkel, az ön súlyával mért igazság napja, ami a megtörtént jogtalanságot mindenkinek hirdeti – akkor nem nagyon pontosan van-e mindez elgondolva, hogy a hajnalderengés-hajnal-függőőn az, ami a te sarkadban jár, és hogy neked vele, az ő híradásával és az ő elköteleződésével, amit mindenkire elutasítha-

tatlanul kirótt, ezzel kell tehát össze-esküdnöd, -horzsolnod, -írnod? Ha így van, akkor azonban a költő írása ténylegesen valami magasabb, ami felé a fokozás beszéde törekszik, mert nemcsak a költő tevékenységét [Tun] érti rajta: össze-dolgozás [Mit-tun] ez azzal, amivel mindannyiunknak van dolga [zu tun], ha a jövőnek meg kell lennie. Ki vagyok én, és ki vagy Te?

*

FADENSONNEN
über der grauschwarzen Ödnis.
ein baum-
hoher Gedanke
greift sich den Lichtton: es sind
noch Lieder zu singen jenseits
der Menschen.

NAPFONALAK húrjai
a szürke-fekete pusztaság felett.
Egy fává
magasodó gondolat
kap a fényhang után: van még
mit énekelni túl
az embereken.

Hatalmas terek nyílnak fel a rövid vers széles mozdulatában. Olyan természeti jelenség csendül meg benne, amelyet valamikor mindannyian megfigyelhettünk egyszer: ahogy a nehéz felhőkkel elfüggönyözött táj szürke-fekete pusztasága felett a fényszálakban, fonalnyi fényekben fényterek és fénytávlatok nyílnak meg. Számomra elvont és kevésbé szemléletes, ha – egyes értelmezési javaslatokat követve – a „napfonalak” alatt cérnává vékonyodott napokat értenénk, olyan napot, ami már nem kerek többé, amilyen jobb időkben lehetett. Biztos, hogy spirituális táj (és nem az időjárás hangulata) az, aminek szürke-fekete pusztasága itt felnyílik, és amely „felett” a napfonalak állnak. De valójában nem azokra a fonalakra kell-e gondolnunk, amelyeket a felhők eltakarta nap húz ki a homály szegélyére? Hiszen a napról azt is mondjuk, hogy magához húzza a vizet (amikor például a ruhák száradnak). És abban, amit „az égi szomorújáték” közvetít, nincs-e mindenki számára valami felemelő, nem jelenti-e ez az emelkedettség mindenki számára hozzáférhető tapasztalatát? Feltűnő, hogy a „napfonalak” többes számban áll – a végtelen világok névtelen messzeségébe mutató többes szám ez. Ilyen háttér előtt körvonalazódik az egyes szám, az emelkedő, magasodó gondolat egyszerűsége. Hiszen nyilvánvalóan ez az, amit a vers elmond: a rettenetes, hatalmas terek, amelyek ebben az égi színjátékban felnyílnak, elfeledetté tehetik a vigasztalan emberi tájat, amiben már semmi igazán emelkedett nem látható. Így a fává magasodó gondolat, ami itt felemelkedik, olyan gondolat, ami nem tévelyeg, nem bolyong hiábavaló keresésben az emberi világ pusztaságában, hanem képes ennek a színjátéknak a mértékéhez felnőni, és úgy kap az égbe, mint egy fa. A fényhang után kap. De a fényhang, amit így elkap, egy ének hangja. A fává magasodó gondolat, ami utána kap a napfonalak színjátékában tékozlóan szétszórt fényhangnak, olyan nagyságrendű, hogy túl nő minden emberi mértéken és kényszerűsége, mint egy fa, ami az óriásiba növi magát.

Ez készíti elő a vers tulajdonképpeni kijelentését: „van még mit énekelni túl az embereken”.

*

IM SCHLANGENWAGEN, an
der weißen Zypresse vorbei,
durch die Flut

KÍGYÓK KOCSIJÁBAN,
a fehér ciprusfánál,
az áradáson keresztül

führen sie dich.
Doch in dir, von
Geburt,
schäumte die andere Quelle,
am schwarzen
Strahl Gedächtnis
klommst du zutag.

vittek téged el.
De benned,
születésedtől,
a másik forrás gyöngyözött,
az emlékezet
fekete sugaránál
láttad meg a napvilágot.

A vers két mondatra bomlik szét. Ezek két szakaszt alkotnak. Itt is jelen van – mint olyan gyakran ezekben a rövid versekben – egy szinte epigrammatikus ellentét, amit a „de” vezet be, és ami a két szakaszt egységgé köti össze.

Az első versszak az élet részegségét írja le. Hiszen amit a kígyók kocsija itt felidéz, nem más, mint Dionüszosz, a mámor istene. Az élet utazása az, ami így kezdődik: odaadásban minden felé, amit az érzékek kínálhatnak. A fehér ciprusfa mégis ott áll – a verssor törésének köszönhetően egyedül, önmagában. Ha az élet utazása már a kezdetén a fehér ciprusfa mellett vezet el, akkor ez talán azt jelenti, hogy az életittasság még a halált is átszínezi. A ciprusfa fekete halálszimbóluma úgy emelkedik itt, mint egy fehér, ragyogó oszlop, ami mellett az élet vizétől teljesen elborítva gondtalanul el lehet haladni. Az utazás az áradáson keresztül vezet, az érzéki tapasztalat szüntelen hullámverésében. Hogy ki a vezető, aki ezen az áradáson átvezet, az meghatározatlan marad. A többes szám („vittek”) azonban egyvalamit mégis világossá tesz: hogy nem „én” vagyok az, aki vagy ami az utazást irányítja. Az „én” nominatívusza az egész versben egyszer sem fordul elő – annak ellenére, hogy egészen biztosan senki másról sincs szó, csak rólam, minden Én-ről. De valaki kezdetben, legelőször is még soha nem Én, hanem az, akit elvisznek, akit hordoznak – és az a tapasztalat, amit a vers leír, pontosan az, hogy hogyan lesz „Én” az én. Innen a nyomaték, ami ebben a szövegben az egyszavas sorra („születésedtől” [„Geburt”]) esik, az énné-válásnak erre az első kezdetére.

Az ellentétes kötőszóval („de”) a szöveg befelé tartó fordulatot vesz. Amit a szöveg ecsetel: a folyamat, ahogyan az élet áradásában elvitt, hordozott érzéki lény magát emberi Énné emeli, alakítja [sich heraufbildet]. Olyan ez, mint egy ellentétes irányú mozgás, ami az érzékek túláradásával szemben lép fel, és ezért van szó „a másik forrásról”. Ez már a születéstől fogva „gyöngyözik” – ami azt akarja mondani, hogy ez ott is, ahol nem tudjuk, ebből a kifürkészhetetlen forrásból tájtézkzik, mégpedig szüntelenül. De ezt igazán forrásként lehet megtapasztalni, és nem káprázatos, vakító áradásként, mint az érzéki élmények felszínesen csillámló hullámait, amik körülvesznek. Ez a „másik forrás” sokkal inkább olyasmi, ami a sötétségből ered. A szöveg szerint „fekete sugár”. Megdöbbentő és csodálatos, hogy ezeknek a soroknak az érzéki ereje lehetővé teszi a költő számára, hogy leírjon egy fogalmilag annyira terhelt szót, mint az „emlékezet”, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is tudálékossá válna. Az emlékezet a fekete, egyre erősödő sugár, nem pedig a felgyülemlett szellemi tulajdon széles áradása. És valóban nem az összegyűjtött tudás, hanem ez a tudattalan sötétjéből előtörő sugár az, amiben az „Én” képződik [sich bildet]. Az „Én”, aki saját magát megszólítja, ennél látja meg a napvilágot [klimmt an ihm zu Tage, 'a napvilágra előjön'], vagyis az emlékezet, a magamról való belső tudás nem hirtelen és egyszerűen emelkedik elő, mint az első, másféle életforrásból szélesen áradó érzék-özön, hanem az „Én” fáradtságos munkával, nehezen, lépésről lépésre dolgozza át magát az önmaga tudatában levő „Én” világosságába. Végül pedig

önmaga számára Te lesz. Ez az öntudat kezdete. De ez nem történhet meg anélkül, hogy az emlékezet fekete sugara ugyanúgy tovább tajtékezna, ahogyan az érzékek magával ragadó áradása is tovább özönlik.

Felfigyelhetünk arra, ahogyan a második verssor „fehér” színe és a szöveg vége felé álló „fekete” egymásnak felel. Az emlékezet fekete sugarában a cipursfa is visszanyeri természetes színét és igazi szimbólum-jelentését. Magunkról tudni azt jelenti: tudni, mi a halál.

*

WORTAUFSCHÜTTUNG, vulkanisch,
meerüberrauscht.

SZÓLERAKÓDÁS, üledék a vulkánok mélyéből,
tengerzúgás takarásában.

Oben
der flutende Mob
der Gegengeschöpfe: er
flaggte – Abbild und Nachbild
kreuzte eitel zeithin.

Fenn
az ellenteremtények
áradó tömege: mindenik más tollával
ékeskedett – képmás és utó-kép kereszteződik
hiúságban, az idő folyamán lefelé sodródva.

Bis du den Wortmond hinaus-
schleuderst, von dem her
das Wunder Ebbe geschieht
und der herz-
förmige Krater
nackt für die Anfänge zeugt,
die Königs-
geburten.

Mígnem kilököd a szóholdat,
amiből az apály csodája
megindul,
és a szív-
formájú kráter
meztelenül tanúskodik a kezdetekért,
a király-
születésekért.

A versciklus zárlatát két szöveg képezi: a *Szólerakódás* és a *Kilúgozza*. Közrefognak egy zárójelbe tett négy sorost, négy sort, amit kiemel a konvencionális ritmus és a konvencionális rímtechnika, és éppen ezen stílusesszéközök által nyeri el saját jellegzetességét.

Mint a ciklus sok más versét, ezt a szöveget is egy egyszerű ellentét uralja. A szó eseményét [Ereignis] vulkánkitörésként mondja el, ami a beszéd hétköznapi nyüzsgésétől elkülönül és belőle kiemelkedik.

Már a felütés leírja az egész tájat: a szólerakódás vulkáni eredetű kőzet, ami a mélyből tör elő, és kihűlve, mint egy tengeri hegység, vagyis a tenger vizétől körülölelve ott áll. Így van jelen a nyelv is: korábbi életkitörések megkövesedett képződményeként [Gebilde] és valaha volt teremtként [Schöpfung], amit elborít a mindent felemésztő, mindent egyenlővé mosó, egyhangúan zúgó tenger. Hiszen a nyelv tulajdonképpeni közete már egyáltalán nem is emelkedik ki a tajtékozó vízből. Ami nyelvként láthatóvá válik, az sokkal inkább „ellenteremtényeknek” nevezhető, özönlő tömegnek, vagyis név és származás és otthon nélkülök. Ez a csőcselék „más tollával ékeskedik” [„flaggt”, ’zászlót lobogtat’], vagyis olyasmivel díszíti ki magát, amire büszke, és ami igazság szerint mégsem az övé, hanem olyan önkényesen van kiválasztva, mint ahogyan a színes árboctalagokat vasárnap felkötik a vitorlás hajóra. Az „ellenteremtények” keresztül-kasul járnak a nyelv felszínét „az idő folyamán lefelé sodródva”, vagyis irány és cél nélkül, és annyira az idő sodorja őket, hogy semmi tartósság, állhatatosság nincsen bennük. A valódi szavak képmásai és utó-képei [Abbild und Nachbild], azaz:

az igazi teremtmények utórezgéseiben hangzanak fel, azoknak pusztán utánzatai, az egész csak hiú kergetőzés és sodródás, egyre tovább és tovább, mígnem...

Erre a „mígnem”-re irányul minden a szövegben. Az új kitörés eseménye felfedi és leleplezi a felszínes nyüzsgést a maga teljes hiúságában, álságosságában és látszat-mivoltában. Nagyszerű kozmikus metafora ez, ami a nyelv valódi létrejöttének eseményét leírja. „Te” – az a névtelen Te, akit csak az ismerhet meg és ismerhet fel, akinek a számára Te – kilököd a szóholdat.

Nagyon pontosan oda kell hallgatnunk a versre. Először is talán a Holdnak a Földből való kiszakadását ábrázoló képet (a Hold keletkezéséről szóló vélekedés ez, ami nemrég még nem volt olyan elterjedt) közvetlen összefüggésbe akarnánk hozni a „szólerakódással”, ami a fecsegés, a szóbeszéd [Reden] tengere alatt áll, a nyelv [Sprache] rejtett alapja. A merész hiperbola miatt ez a szóhold mégis inkább Hold, semmint szó. Amit itt kilökönek, „a hold”, az nem lehet a kerek, fénylő és mindig újra kereken felragyogó szó maga, például a költő szava. A megfogalmazás: „a szóhold”, és nem „egy szóhold”, csak egyféleképpen értelmezhető, és pedig abban a jelentésben, hogy az idő- és világviharok ura mindig ugyanazokat az eszközöket használja arra, hogy megtisztítsa és kitakarja a kezdeteket egy valódi, új nyelvi történéshez [Sprachgeschehen]. Hiszen itt arról az új nehézkedési erőről van szó, ami ebből a holdból indul ki, és ami miatt a nyelv elrejtett hegységeiről felszáradnak a vizek, és így láthatóvá válik a valódi eredet. Az egész nyelvi-konvencionális összevisszaság úgy oszlik szét, mint a holtágak vize. Megtörténik az „apály csodája”, vagyis az a csoda, hogy ahol addig a bizonytalanság bejárhatatlan eleme látszott lenni, szilárd föld tűnik elő, ami támaszt és állandóságot ígér. A szöveg szerint az, ami szárazfölddé lesz, a szív kráterét takarja ki, ami a kezdetekért tanúsodik. Azt akarja mondani: abban, ami újra láthatóvá válik, végre felismerhető lesz a felgyülemelés és lerakódás hatalma, amiből minden költői szó feszítő erejét és tartósságát nyeri. Ha a vers folytatása azt mondja: „királyszületések”, amikről itt tanúságot tesznek, vagyis dinasztiai alapítóiról van szó, akkor valóban a nyelv egész dinasztija az, amiben beszélvén állunk, és ami minket a költészet nagy alkotásaiban, amik ebben a nyelvben megvalósulhatnak, igazít és kormányoz.

Vagy a költőt túlságosan szó szerint veszem itt – esetleg nem eléggé szó szerint? Minden holdszó, amit „Te”, úgy tűnik, időről időre kilökösz a fecsegéssel eltakart mélységből, és ami véget vet a szóbeszédnek és az üresen kongó költeményeknek [Reden und Gedichte] hiú sodródásának, végül is mégiscsak szó, és éppen kerek, valódi, a fényt visszaragyogó kőzet. A nehézkedési erő, amit az árapály alkotó tevékenységében [Schaffen] ez kifejt, egyedül csak a szóé. Hiszen csak a szó maga takarja ki és takarhatja ki azt, ami valódi szóközet, és így nemcsak az összes „kezdetet” teszi láthatóvá – amelyek a költészet alkotásaiként a mi beszédünket irányítják, és amelyek eltűntek a fecsegés keresztül-kasul nyüzsgő hiú sodródásában –, hanem önmagát is. Ha így értjük, akkor a szóhold a teljes holdszó foglalata, amely összefogja a vulkáni alapból származó minden új kitörést. Így a Hold a szó maga. És valóban úgy van, hogy nemcsak az új nyelvi alkotást tapasztaljuk meg, amit a költő létrehoz, hanem ennek hatása alatt újra felfedezzük nyelvünk minden királyi alakját. Ezek a „királyszületések”: valami, ami nagyon régen történt, uralkodást alapított, és ami újra hatni kezd uralkodói érvényességében az új vers által. Minden igazi vers felkavarja a nyelvi alap rejtett mélységeit, és megérinti alkotó, teremtő formálódásait. Elismeri az uralkodást, és új uralkodást alapít a saját dinasztijában.

Egy metafora írja le csodálatos módon az igaz költői szót kozmikus eseményként, de nemcsak olyasvalamiként, ami nem pusztítja el azt, ami igaz, és felfedi az igazságot, hanem mindenekelőtt olyan szóként, amiről senki, még a költő sem mondhatja: Ez az én szavam. A költő nem ékeskedik más tollával.

*

WEGGEBEIZT vom
Strahlenwind deiner Sprache
das bunte Gerede des An-
erlebten – das hundert-
züngige Mein-
gedicht, das Genicht.

Aus-
gewirbelt,
frei
der Weg durch den menschen-
gestaltigen Schnee,
den Büßerschnee zu
den gastlichen
Gletscherstuben und –tischen.

Tief in der Zeitenschrunde,
beim
Wabeneis
wartet, ein Atemkristall,
dein unumstößliches
Zeugnis.

KILÚGOZZA
a te nyelved sugárszele
a ráélt fecsegés minden tarkaságát,
az én száz-
nyelvű versemet,
a semmit.

Ki-
örvénylik,
szabadul
az út az ember-
szabású havazásban,
a vezeklő hóban,
és elvezet a vendégvárásra előkészített
gleccserszobákhoz, terített asztalaikhoz.

Mélyen az időbe karcolódva
egy sejt
jégében
vár egy lélegzetkristály,
a te megdönthetetlen
tanúságod.

A vers három világosan elkülönülő szakaszra tagolódik, de a sorok száma nem azonos. Olyan, mintha a második felvonása lenne ez annak a drámai történetnek, ami a *Szólerakódás*ban felidéződött. A nyelv hamis látszatát elpusztító esemény után itt áll előttünk ez a vers. Csak így határozható meg, amit a „te nyelved sugárszele” jelent: olyan szél, ami kozmikus távolságból tör elő, és elemi erejének világosságával és élességével úgy lúgozza ki, úgy marja le a ráélt fecsegés minden tarkaságát, mint az elhomályosító rozsdát. Ez pedig nem más, mint a látszatversek sokasága, amit a szöveg „tarka fecsegésnek” [bunte Gerede] nevez. A fecsegés tarka, mert az ilyen látszat-alkotások nyelve [Sprache] tetszőleges, létrejöttének megokolása csak az ékesítő hatásvadászat, az ornamentika pusztá szükséglete, és ezért nincs saját színük, saját nyelvük [Zunge]. A nyelv látszat-alkotásai éppen azért, mert annyira tetszőlegeseek, száz nyelven szólnak, de ez azt jelenti: valójában semmit sem tanúsítanak, úgy is mondhatnánk, hogy hamis tanúságot tesznek. Ez a „Meingedicht”, ami hamis esküt tesz, és „semmi” [„Genicht”], vagyis a képződmény [Gebilde] minden látszata ellenére semmis.

A „te nyelved sugárszeléről” való beszéd [Rede] abban a kozmikus alapmetaforában beszél [spricht] tovább, amiben a *Szólerakódás* kezdetű vers is mozgott. A „te” nyelved a szóholdat kilökö Te nyelve, vagyis nem annyira egy költőé, vagy ezé a költőé, hanem a nyelv je-

lensége [Erscheinung] maga, az igazi, ragyogó és teljes nyelv megjelenése. Ez minden hamis tanúságot kilúgoz, és ez azt jelenti: úgy távolítja el, hogy semmi nyoma nem marad. Így a „sugárszél” felidézi ennek a kitörésnek a kozmikus dimenzióit, de ugyanakkor és elsősorban a tisztaságot és a ragyogó világosságot is, a nyelv igazi szellemiségét, ami nem leutáncolt és valaki nyomán megalkotott kijelentéseket színlel, hanem minden ilyesmit leleplez.

És ha a „te nyelved szele” már zúgva végigsöpört a maga ragyogó tisztaságával, csak akkor kezdődhet el az út a vers felé, a „lélegzetkristály” felé, ami nem más, mint a tiszta, a legszigorúbb geometria szerint strukturált és a lehelet halk semmijéből kihulló képződmény. Az út most már szabad. Az egyetlen szó: „szabadul” egy egész verssor hosszán átnyúlik, ahogyan a „ki-” szótag is egy egész verssort foglalt el. És valóban: az út, ami szabad, útként vált láthatóvá, miután a sugárszél nyomán „kiörvénylett” a mindent eltakaró, mindent egyenlővé tevő hó. Az út olyan, mint egy zarándoké, ami jeges magasságokba vezet. A zarándok átlép a „hahon”, ez a nem-vendéglátó [unwirtlich], az elutasító, a hideg, a lemondásra kényszerítő és az egyhangú-ugyanaz – a vezeklő zarándok azt várja magától, hogy mindezt kiállja és átvészelve. Kétségtelen, hogy ezt a vizuális megjelenítést a nyelvi szférába kell átvinni: hiszen *emberszabású* hó az, amin keresztül kell menni. Az emberek azok, akik fecsegésükkel mindent elborítanak. De hova vezet ennek a vándorlásnak az útja? Nyilvánvalóan nem zarándokok szentélye, hanem a gleccservilág maga az ő világos, tiszta levegőjével, ami vendégházként fogadja be a kitaró zarándokot. A szöveg „vendégvárásra előkészítettnek”, [„gastlich”] nevezi az örök jég eme birodalmát, mert ide csak az erőfeszítés és a kitartás vezethet el, és ezért itt már nem uralkodhat a tetszőleges, véletlenszerű emberi hóföregteteg. Ennek a vándorlásnak az útja tehát végül is a szó megtisztításának útja, ami ellenszegül minden nyelvi mintázatnak [Sprachmuster] és a sokféleképpen előtolakodó aktualitásnak, helyettük a hallgatásban és a figyelmes, lassú megfontolásban gyakorolja magát. Az érintetlen, soha be nem járt téli hegységben zajló magasság-vándorlást vendéglátásra előkészített hajlékhoz vezet. Ahol elég messze vagyunk az emberi nyüzsgés aktualitásaitól, ott közel vagyunk a célhoz, ahhoz a célhoz, ami az igaz szó.

Az, ami valakire ott vár, még most is mélyen el van rejtve: mélyen az időbe karcolódva. Úgy hangzik ez, mintha a gleccser jegében felnyílna egy kifürkészhetetlen hasadás. De az idő karcolásáról van szó, vagyis az idő egyenletes folyamának repedéséről, olyan helyen, ahol az idő nem folyik tovább, mert ez is, mint minden, dermedt örökkévalóságban áll. És ott, „egy sejt jegében” – és ez is szinte kényszerítő erejű a maga optikai és hangzásbeli szemléletességében: jég, ami a méhkaptár sejtjeihez hasonlóan rétegződik és épül fel, megváltoztathatatlan szerkezetű, vagyis védve van a „mindent szétszaggató idő” hatásaitól – ott „vár” a vers, egy lélegzetkristály. Éreznünk kell a kontrasztot, ami a körös-körül magasodó, jégből épített falak és a lélegzet apró kristálya között fennáll: ennek a geometriai csodának az átmeneti jelenléte [Dasein], amilyen a finom metszésű hópehely, ami egy hideg téli napon egyedül táncol a levegőben. Ez az egyetlen, ez az apró – mégis tanúság. A szöveg szerint „megdönthetetlen tanúság”, nyilvánvalóan éles ellentétben a „csinált” versek hamis tanúságával [meineidigen Zeugenaussagen]. Amiórt tanúskodik („a te tanúságod”): Te vagy, a bizalmasan ismert és az ismeretlen Te, aki az Énnak, itt egyaránt a költő és az olvasó énjének a Te-je, „egészen, egészen igaz”.